

na poznání sociálních změn, spojených s nastupující vědeckotechnickou revolucí, může být pro naši sociologii příkladem.

Ivo Možný

M. N. Rutkevič, F. R. Filipov: *Socialnyje peremeščenija*. Moskva 1970.

Monografie „Sociální přesuny“ je významným dílem marxistické sociologie a ve zvolené oblasti ji budeme radit k zakladatelským pracem, které jsou dlouho citovány. Její autoři Michail Nikolajevič Rutkevič a Fridrich Rafailovič Filipov patří mezi nejvýznamnější sovětské sociology. Mají za sebou řadu prací, věnovaných teorii sociálních struktur socialistické společnosti a problematice tříd, sociálních vrstev a skupin.¹ N. N. Rutkevič už řadu let soustřeďuje svou pozornost především k objasnění otázky strání třídních rozdílů a místa inteligence v sociální struktuře sovětské společnosti.²

V úvodní části knihy usilují autoři o nalezení a formulování výchozích metodologických předpokladů ke zkoumání sociální mobility. Podávají zaslíbený přehled po širokém okruhu moderní sociologické literatury k dané problematice. Podrobují kritické analýze příslušný konceptuální systém, jak byl vypracován a je prezentován v sociologické literatuře, počínaje pionýrskou prací P. Sorokina, přes dnes už také klasikou práci Lipseta a Bendixe po pojetí Parsonsovo, Dahrendorfovo a některé koncepce sociální mobility spojené s konkrétními výzkumy. Odmítají ideologický nános na používaných termínech a poukazují na ty, které mohou mít po kritickém přehodnocení heuristickou hodnotu i v marxistické sociologii. Seznamují čtenáře také s vypracovanými technikami výzkumů sociální mobility a rozpracovaným matematickým aparátem, s jehož pomocí je možno podat kvantitativní charakteristiku procesů sociálních přesunů. V této souvislosti uvádějí autoři zejména některé vzorce pro měření mobility od skandinávského sociologa K. Svalastogy. Informují zevrubně i o mobilních výzkumech a teoretických pracích sociologů z lidově demokratických zemí, zvláště o výzkumech a studiích polských (Szczepański, Sarapata, Weselowski) a všimají si podrobně i prací autorů sovětských, které se tak či onak dotýkají problematiky sociálních přesunů a metody jejich studia. Základní metodologické východisko autorů je tak formulováno v zásadní kritické polemice s koncepcemi buržoazních sociologů i v informované konfrontaci názorů autorů s názory příslušné marxistické sociologické produkce, zejména sovětské.

Položení a řešení konceptuálních otázek je pro autory nutným předpokladem k vlastní analýze sociálních přesunů v současně sovětské společnosti, které věnují ve své knize hlavní místo. Vycházejí z faktu, že v této oblasti ještě nebylo sovětskou sociologií příliš vykonáno. Dva základní předpoklady rozvoje poznání této sociálně i politicky neobyčejně významné problematiky vidí v 1. teoretickém rozpracování představy o sociální struktuře socialistické společnosti; a současně v 2. konkrétních sociologických výzkumech, jež musejí shromáždit dostatek empirických dat o sociálních přesunech jak na makrostrukturální úrovni celého SSSR, tak ke specifickým otázkám mobility jednotlivých sociálních skupin sovětské společnosti.

Autoři svou knihu sami přispívají k dosažení takto vytýčeného cíle. Přinášejí především cenný příspěvek k rozpracování teorie sociální struktury sovětské společnosti. Ukazují, že současnou strukturu sovětské společnosti možno správně pochopit jen v rámci historického přístupu jako určitý stupeň procesu přeměny třídní antagonistické společnosti v společnost komunistickou. Odmítají názory některých autorů (Vartanov, 1965), že sovětská společnost je beztřídní už dnes. Rozdíl mezi kolchozním rolnictvem a dělnickou třídou stále vystupuje jako rozdíl ve vztahu k výrobním prostředkům; tento rozdíl se pak promítá i do rozdílů ve společenské organizaci práce

¹ Srovnej o tom sborníky *Processy izmenenija socialnoj struktury v sovetskom obščestve*, Severdlovsk 1967; *Socialnyje različija i ich pereodolenije*, Sverdlovsk 1969; *Žiznennye plany molodeži*, Sverdlovsk 1966 aj.

² Rutkevič M. N.: Stírání klasových različij i mesto intelligencii v socialnoj struktuře sovetskogo obščestva, *Filosofijskije nauki* č. 5, Moskva 1963; Rutkevič M. N.: O ponjatii intelligencii kak socialnogo sloja socialističeskogo obščestva, *Filosofskije nauki* č. 4, Moskva 1966; Rutkevič, M. N.: *V. I. Lenin i problemy razvitiija intelligencii*, referát na VII. světovém sociologickém kongresu, Varna 1970.

a způsobů odměňování. Rozdíl mezi dvěma základními třídami ovšem nevyvolává teoretické spory a nepůsobí potíže ani v teoretické práci, ani při hledání indikátorů pro příslušné zařazení v statistické praxi či sociologických výzkumech. Větším problémem je skupina, označovaná v praxi sovětské sociální evidence jako „zaměstnanci“. Jde totiž o skupinu velmi heterogenní. Četní autoři ji označují jako „inteligenci“ a sociální struktura sovětské společnosti se pak redukuje na prostou a stručnou formuli „dvě třídy a jedna sociální vrstva“. Rutkevič a Filipov však ukazují podrobným rozбором dat i teoretickou analýzou, že „taková formule je zjevně nedostatečná jako východisko vědeckých výzkumů, zvláště procesů sociálních přesunů“. Považují za nutné souhrn „zaměstnanci“ dělit na dvě základní skupiny: 1. *odborné zaměstnance*, kam patří všichni, kteří se „profesionálně zabývají vysoce kvalifikovanou duševní prací, vyžadující zpravidla k svému výkonu vysokoškolské či střední odborné vzdělání“; 2. *řadové zaměstnance*, kam patří „pracovníci, vykonávající méně složitou a stereotypnější duševní práci, početná armáda kancelářských a obchodních zaměstnanců, kteří nemají odborné střední a tím spíše ani vysokoškolské vzdělání“. Jen pro první skupinu je ovšem přiměřený termín „inteligence“. Vidíme — a autoři to sami zdůrazňují — že pro jemnější zpracování stratifikačního modelu je jim základní dimenzí *složitost práce*; potřebná kvalifikace, rozsah i obsah přípravy ji pak nejlépe indikují. Podle složitosti práce rozeznávají autoři vrstvy i v dělnické třídě a kolchozním rolnictvu a diskutují obsáhle vztah mezi profesionální a sociální strukturou. Distančují se zejména od Strumilina názoru, který předpokládá konec nutnosti dělit práci a existence profesí ve velmi blízké budoucnosti. Jejich argumenty o škodách, které způsobila aplikace tohoto mylného teoretického předpokladu ve „voluntaristickém přístupu k přestavbě lidového vzdělání“ při školské reformě z roku 1958, jsou doloženy bohatým faktickým materiálem a působí přesvědčivě.

Zavedení „povahy práce“ („složitosti práce“) jako dimenze, v níž lze dále diferencovat v sociální struktuře, umožňuje také pracovat s termínem „vertikální mobilita“. Autoři soudí, že pokud existuje nerovnost ve stupni složitosti práce, lze hovořit o vertikální gradaci i v aplikaci na strukturu socialistické společnosti. Složitější práce vyžaduje vyšší kvalifikaci i vzdělání a je proto společností více odměňována, říkají Rutkevič a Filipov. „Proto lze postup pracovníka v důsledku růstu jeho vzdělanosti urovněn, kvalifikace, nashromážděných zkušeností atp. považovat za přesun „po vertikále“, tj. za sociální vzestup“. Zde by bylo namístě exponovat i problematiku relativní interdeterminace statusu a prestiže; ač se tohoto problému autoři několikrát dotýkají, souhrnné řešení zatím neformulovali. Vedoucí úlohu dělnické třídy pokládají autoři za samozřejmé východisko své analýzy; vzhledem k tomu, že jejich pozornost je zaměřena na mobilní procesy, nevěnují se však této otázce explicitně a pojednávají o ní jen v souvislosti se sociálními přesuny.

K výrazným kladům knihy patří i to, že se tu ani v nejmenším nesetkáváme v sociologii tak často bolavou otázkou inkonsistence teoretického východiska a empirických údajů. Kniha systematicky pracuje s rozбором věcných dat z celostátních statistik a mimo jiné přináší i pěkný kvantitativní obraz o složení hlavních tříd a vrstev sovětské společnosti. Vyčísľuje i hlavní dynamické trendy v přítomnosti: základním pohybem je růst počtu dělníků, zaměstnanců a inteligence a pokles počtu kolchozních rolníků. Rutkevič a Filipov podávají také stručný historický přehled velkých sociálních přesunů v sovětské společnosti od Velké říjnové socialistické revoluce, spojený s industrializací země a kulturní revolucí. I tato historická část je podepřena údaji z konkrétního sociologického výzkumu dědů — otců — dětí ve sverdlovském dřevařském závodě. Analýza dalšího velkého sociálního přesunu, pohybu z venkova do měst, je opřena jak o censovní data, tak o speciální sociologický výzkum v průmyslových oblastech Uralu. Přesuny uvnitř dělnické třídy jsou zkoumány výzkumem v nižnětagilském metalurgickém kombinátu. Kniha také přináší četné údaje o sociálním složení vysokoškolského studentstva a zdrojích doplňování inteligence. Přináší i výsledky řady výzkumů životních plánů mládeže a pojednává o objektivních a subjektivních stránkách mobility mládeže jako základního dynamizátoru společenského pohybu pro budoucnost. Věnuje pozornost nejenom výsledkům zkoumání motivace a životních cílů mladých lidí, ale zkoumá také, jak se životní plány mladých lidí realizují.

Souhrnné můžeme říci, že každá teoretická úvaha se tu opírá o konkrétní znalost sociální problematiky a živé empirie. Český čtenář by ovšem často uvítal, kdyby měl možnost dovědět se více podrobností o jednotlivých šetřeních, na jejichž výsledky

je kniha tak bohatá, o jejich metodologii apod. I tak jde ale o knihu materiálově nesmírně bohatou a koncipovanou s takovou teoretickou zralostí, že si můžeme jenom přát její co nejrychlejší překlad do češtiny. Obohatila by naše znalosti o sovětské sociální strukturu a její dynamice a zároveň znamenala i velkou inspiraci a poučení pro rozvoj teorie v naší marxistické sociologii.

Ivo Možný

Vladimír ČECH, Eduard JUKL: *Inženýři v moderním průmyslovém podniku*

(Vydal Institut pro sociální analýzu v Hradci Králové, jako 2. svazek edice Sociologické studie – 1970; 99 stran, cena 66 Kčs.)

Závažný i aktuální význam sociologie pro praxi stává se dnes zcela evidentní. Je to nejen v plně shodě s analogickými trendy sociologie světové, ale především s novou vlnou jejího aplikačního využití i teoretického rozpracování v úsilí o systematické formování marxistické sociologie v SSSR.

Z těchto hledisek je třeba nově vydaný svazek společné práce obou autorů nutno vítat jako podnětný i pozitivní přínos. Tím spíše pak, že problematika profesiograficko-pracovní v sociologickém přístupu k ní, promítnuta na pozadí naší sociální stratifikace, je stejně akutní jako závažná. A to nejen z hlediska současného stavu i převažujících tendencí její realizace na kterémkoli dějišti sociální reality. V daném případě tedy na sociologických aspektech o postavení i odborné práci inženýra průmyslového podniku.

Silici kontakty nástupu VTR (či v kritičtějších a střízlivějších přístupu k ní, signalizovaném pojmoslovně označením vědecko-technického rozmachu) vyzdvihují do popředí systém vědeckého řízení, v němž v údobí jeho socialistické racionalizace nesmějí chybět ani jeho aspekty sociální či sociologické. V hutné knižní verzi posuzované tematicky obou autorů vyniká, i když spíše implicitně než programově, technická teorie podobného přístupu.

Jejich textace řešené problematiky se kompozičně zřetelně rozpadá do dvou okruhů:

- a) předmětně teoretického (str. 9–41);
- b) empiricko-výzkumného (str. 44–99).

Sub a) Autoři seznamují nás v přiměřeném rozsahu s podstatou řešené problematiky, s její relativně dostupnou literaturou a své zájmové úsilí soustřeďují především na koncepci sociální pozice a role v průmyslovém podniku, jež takto vymezuje interpretací jejich inženýrská konkretizace v něm.

Sub b) Autoři usilují o kritickou konfrontaci svých teoretických předpokladů s výsledky konkrétních empirických šetření v terénu. V jejich případě především s výzkumem inženýrských kádrů Škodových závodů v Plzni, případně i kádrů inženýrsko-pedagogických na vysoké škole. I když jisté utajení přímých indikátorů těchto výzkumů je pochopitelné a celkem ani nekomplikuje, ani nepodvazuje komparační paralelu podobného postupu (oba autoři se tu skromně zaštiťují formulací jen „některých poznatků“ z tohoto přístupu) jejich dílčí závěry by přes svou zajímavost i pronikavost zasloužily být jisté verifikovány na obecnějším, průkaznějším vzorku.

Jejich interpretační řešení se jim ilustračně promítá do charakteristiky materiální základny i vývoje inženýrské pozice a role v posledních letech. Zvláště výrazně se vymezuje bezprostředním vztahem obou těchto kategorií k obsahu práce, ať již sledují v jeho účinné vazbě s kvalifikací, ať v souvislosti s perspektivností inženýrské pozice a role, korelované s kvalitativně vyšší úrovní vědeckého inženýrství průmyslového podniku i s otázkou jisté stejně citlivou, jako stále otevřenou a měnlivou, konkretizovanou pojetím adekvátní pracovní odměny.

Názorné tabulační kvantitativní přehledy vhodné volených a tematicky specifikovaných dílčích záberů komplexního pojetí problematiky, jisté jen explikačně vysvětlující účín celého rozsahu tohoto úseku zvyšují.

Otázka vztahu inženýrské pozice a role v průmyslovém podniku (a mutatis mutandis i v podobné situaci na vysoké škole) v jejich poměru k jiným pozicím a rolím a stejně tak i střízlivé závěry posuzované práce dovolují snad jejich rozšíření na ty souvislosti, které přísti vydání této akutní tematiky by asi postrádat nemělo. Vedle rozšíření předmětného prologu o industriální sociologii by snad byla vhodná